

PREDJARIE 1963 – 1967 AKO GENÉZA REFORMNÉHO PROCESU V ČSSR

Stanislav Sikora

SIKORA, Stanislav: The „Early spring“ 1963 - 1967 as the genesis of the reform process in Czechoslovakia. *Historické štúdie*, 2013, roč. 47, pp. 261 – 275.

With the adoption of the Constitution of Czechoslovakia in 1960, a totalitarian system of one-party rule was created and civil society ceased to exist. Under the circumstances of international events, and mainly due to the economic crisis, the party-political leadership found itself forced to initiate changes. A political thaw after 1963 – the so-called „Early spring“ – led in a short period to the emergence of so-called reform Communism, with Alexander Dubček as leader of the movement.

History. Czechoslovakia. Communist Party of Slovakia. Changes of Society.

V júli 1960 sa prijala Ústava ČSSR a vedúci predstavitelia komunistického režimu vyhlásili, že v Československu sa vybudovali základy socializmu. Pravda, išlo o socializmus sovietskeho typu, ktorý bol do našej krajiny „transplantovaný“ v predchádzajúcom období za asistencie predtým nevidaného a neslýchaného násillia. V Československu vznikol totalitný systém, ktorý rozbúral všetky tradičné spoločenské štruktúry. V politickej sfére došlo k nastoleniu diktatúry jednej strany – KSČ, v mene ktorej *de facto* vládla stranícko-štátna byrokracia a represívna päť režimu – Štátna bezpečnosť. V ekonomickej oblasti bolo zoštátnené všetko, čo sa ešte po roku 1945 zoštátniť dalo, vrátane živností; poľnohospodárstvo bolo násilne skolektivizované. Trhovú reguláciu hospodárskych vzťahov nahradilo centralizované administratívno-direktívne riadenie a intenzifikačné faktory vystriedali extenzívne trendy. Takmer úplne chýbalo zavádzanie vedecko-technického pokroku do výrobného procesu a aj tie podniky, ktoré sa vybudovali v rámci tzv. socialistickej industrializácie Slovenska, boli vybavené strojovým parkom, ktorého kvalita väčšinou nepresahovala medzivojnovú úroveň.¹ Oblasťou kultúry sa prehnala smršť „socialistickej kultúrnej revolúcie“, ktorá tu nenechala „kameň na kameni“. Obrovské množstvo osvedčených kultúrnych hodnôt bolo zničených alebo sa dostalo „na index“ a nové diela, vytvorené „jedinou správnu umeleckou metódou“, socialistickým realizmom, boli plné schematizmu a propagandistického balastu. Bojovný „vedecký ateizmus“ nových vládcov zasadil ťažké údery kresťanským cirkvám, ktoré boli najprv vystavené krutému teroru a potom tvrdo podriadené štátnej kontrole. Občianska spoločnosť prestala existovať, vytvorilo sa sociologické

¹ RICHTA, Radovan a kol. *Civilizace na rázcestí*. Bratislava : VPL, 1966, s. 64 – 66.

vákuum charakterizované absenciou sféry nezávislých občianskych spolkov a združení a v Československu už vlastne existovali len dve spoločenské sféry: sféra totalitnej moci a sféra ovládaných „ľudových más“.

Šesťdesiate roky 20. storočia však nepokračovali v tejto línii a totalitný spoločenský systém začal dostávať trhliny. Spôsobili to rôzne trendy v zahraničnopolitickej oblasti i v oblasti vnútorného vývoja v ČSSR počnúc prvou krízou sovietskeho bloku v rokoch 1953 – 1957 a najmä po XX. zjazde KSSZ (február 1956), na ktorom najvyšší sovietsky stranícky a štátny predstaviteľ Nikita Sergejevič Chruščov vo svojej tajnej reči prvýkrát zverejnil hrozné zločiny stalinizmu.²

Vedenie KSC muselo zaujať zásadné stanovisko aj k takým procesom s celosvetovými rozmermi, ktoré americký politológ Alvin Toffler nazval „*treťou vlnou*“ (za prvú vlnu považoval neolitickú poľnohospodársku revolúciu, za druhú priemyselnú revolúciu 18. a 19. storočia).³ U nás sme ich poznali pod názvom vedecko-technická revolúcia (VTR). Krajiny sovietskeho bloku mali totiž začiatkom 60. rokov poslednú príležitosť zachytiť pokrokové trendy komputelizácie a elektronizácie charakteristické pre „*tretiu vlnu*“ (VTR) – neskôr by už bolo zaostávanie príliš veľké a nedalo by sa dobehnúť. Nevyhnutnou podmienkou na to však bola hlboká demokratizácia politického a ekonomického systému krajín sovietskeho bloku. Vedeckí pracovníci – filozofi, ekonómovia, sociológovia, prognostici a pod. – si uvedomovali, že „...v *súčasných podmienkach súťaže dvoch sústav je vedecko-technická revolúcia procesom, ktorý sa nutne obracia proti každému, kto nedokáže držať alebo včas vyrovnáť krok ... Na tomto poli dnes ide o všetko*“.⁴ Zdôrazňovali, že vzťah spoločnosti k vedecko-technickému poznaniu a jej schopnosť či neschopnosť využiť výsledky vedy predstavuje neklamné kritérium progresivity daného spoločenského poriadku. Preto sa v ČSSR v polovici 60. rokov prijala ekonomická reforma pod názvom *Nová* (alebo *zdokonalená*) *sústava riadenia národného hospodárstva*, ktorá mala zosúladiť také zdanlivo antagonistické ekonomické kategórie ako plán a trh na báze spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov.⁵ Pravda, tento vývoj sa nesmel obmedziť len na sféru ekonomiky, musel prebehnúť aj v oblasti politického vývoja.

Začalo sa naprávaním najvypuklejších chýb minulosti. Sovietski komunisti, kritizujúci na XX. i na XXII. zjazde KSSZ Stalinov „*kult osobnosti*“ a hrozné zločiny, ktoré spáchal spolu so svojou mocenskou kamarilou, požadovali, aby sa takáto kritická vlna prevalila i v ostatných krajinách sovietskej zóny, najmä v ČSSR, kde došlo v 50. rokoch 20. storočia k najväčším vykonštruovaným politickým monstreprocesom v celom sovietskom bloku. Pre vedenie KSC táto „*destalinizácia*“ znamenala predovšetkým požiadavku dôslednej rehabilitácie takých členov KSC, ktorých v procesoch nielen sú-

² Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 15 – 17.

³ TOFFLER, Alvin. *Tretia vlna*. Bratislava : ÚML ÚV KSS, 1985, interný preklad, č. výtlačku 260/12.

⁴ RICHTA, *Civilizace na rázcestí*, s. 50.

⁵ O tejto problematike pozri bližšie LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Prodama, 2010.

dili, ale aj odsúdili. O občanov bez straníckej príslušnosti – príslušníkov nekomunistických politických strán spred februára 1948 a rôznych buržoáznych a maloburžoáznych tried a vrstiev vtedy ešte nešlo, tí boli podľa dobového chápania postihnutí „revolučnou spravodlivosťou“.

Nebolo by to však vedenie KSČ na čele s Antonínom Novotným, keby sa aspoň v prvej fáze nepokúsilo túto požiadavku nejakým spôsobom obísť, doslova „odšvindať“⁶. Prvoradou príčinou takéhoto počínania bolo, že mnohí vysokí stranícki a štátni funkcionári, ktorí pôsobili ešte aj koncom 50. a začiatkom 60. rokov, menovite A. Novotný, V. Široký, K. Bacílek, P. David, R. Strechaj (zomrel koncom júla 1962), J. Dolanský, Z. Fierlinger, V. Koucký, V. Škoda, Š. Rais, B. Köhler, L. Benada, O. Jeleň, O. Klokoč, A. Michalička a i.⁶ boli za tieto procesy, brzdenie rehabilitácií, ba i smrť nevinných ľudí vo väčšej alebo menšej miere zodpovední. Napokon však A. Novotný a jeho prívrženci neodolali tlaku sovietskych predstaviteľov a najmä ich priamych stúpcov v aparáte KSČ a 30. augusta 1962 predložili politickému byru ÚV KSČ návrh na „prešetrovanie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie“.⁷ Na to zriadili aj komisiu na čele s Drahomírom Kolderom (nazývala sa Kolderova komisia). Svoju činnosť začala 12. septembra 1962.

Nás, prirodzene, najväčšmi zaujíma proces s tzv. buržoáznymi nacionalistami v KSS (G. Husák, L. Novomeský, D. Okáli a i.), kvôli ktorému zriadili v rámci Kolderovej komisie aj zvláštnu pracovnú skupinu na čele s Jozefom Lenártom, ktorá po svedomitej a úmornej práci napokon vydala svedectvo, že celý proces bol vykonštruovaný, a požadovala rozsudok v plnom rozsahu zrušiť. Stanovisko tejto pracovnej skupiny akceptovala i celá Kolderova komisia – prijala ho a jej návrhy zahrnula do celkovej záverečnej správy. O tejto záverečnej správe však koncom marca 1963 rokovalo aj Predsedníctvo ÚV KSČ, v ktorom ešte vždy sedeli A. Novotný, Viliam Široký, Karol Bacílek, Pavol David, Bruno Köhler a i., priamo späť s prípravou spomínaných procesov. Tí sa proti niektorým jej častiam veľmi energicky postavili. A. Novotný, ktorý mal v predsedníctve hlavné slovo, napokon presadil „šalamúnske“ riešenie: občiansko-právna rehabilitácia slovenských „buržoáznych nacionalistov“ áno, úplná stranická rehabilitácia nie! To znamenalo súhlas s prinavrátením členskej legitímácie strany spomínaným odsúdeným, ako jej radovým členom, ale o oprávnenosti alebo neoprávnenosti stranického obvinenia z nacionalistickej úchylky (a to bolo to hlavné!) sa vôbec nehovorilo! A pritom sa potvrdilo ich vylúčenie z ÚV KSČ, so zrejším úmyslom zahatať im návrat do aktívneho politického života. Presne tak to bolo zakotvené v *Správe o porušovaní stranických zásad a socialistickej zákonitosti v rokoch 1949 – 1954*, prijatej na zasadaní ÚV KSČ 3. – 4. apríla 1963.

Na Slovensku bola otázka rehabilitácie Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Daniela Okáliho, V. Clementisa (ten bol odsúdený v procese s R. Slánskym a spol.) a ďalších slovenských „buržoáznych nacionalistov“ osobitne citlivá, lebo sa dotýkala ich zápasov za rovnoprávne postavenie Slovenska v novom povojnovom Českosloven-

⁶ Vyplýva to z textu *Potlačené zprávy (Zprávy komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 – 1968)*, Viedeň : Europa-Verlag, 1970.

⁷ *Potlačená zpráva*, s. 146 – 147.

sku. Nemožno sa preto čudovať, že tu výrok Kolderovej komisie vyvolal značné znepokojenie, ba až pobúrenie. Koncom júna 1963 bola preto zriadená nová rehabilitačná komisia, tzv. barnabická (podľa bývalého kláštora barnabítiek v Prahe, kde pôsobila). Jej úlohou bolo preskúmať oprávnenosť kritiky „buržoázneho nacionalizmu“ v KSS, vznesenej na IX. zjazde KSS v roku 1950.

Podobne ako v prípade Kolderovej komisie A. Novotný sa snažil ovplyvniť aj činnosť barnabitskej komisie. Mala v podstate potvrdiť jeho názor o nacionalistických úchyľkách slovenských „buržoáznych nacionalistov“. Pod ťarchou dôkazov v preskúmaných dokumentoch však aj barnabitská komisia zdôraznila, že celá kauza „buržoázny nacionalizmus“ v KSS bola vykonštruovaná a všetci, ktorí boli na základe tohto obvinenia prenasledovaní, boli nevinní. Potvrdila to aj *Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS*, ktorú prijal tento najvyšší stranický orgán na svojom zasadnutí 18. – 19. decembra 1963. Vedenie KSČ však z tejto rezolúcie nevyvodilo nijaké dôsledky. Zotrvalo dokonca na stanovisku, že národnostná politika KSČ bola aj v 50. rokoch správna. Neurčilo ani mieru zodpovednosti jednotlivých inštitúcií a osôb za nezákonné procesy a za oneskorenú rehabilitáciu. Nezodpovedanou otázkou zostal návrat postihnutých do politického života. Najmä v prípade G. Husáka bolo úplne jasné, že keď mu už nebolo možné zabrániť, aby sa dostal z väzenia, docielili aspoň to, aby sa nemohol (alebo len veľmi ťažko) vrátiť do politického života na Slovensku.

Činnosť a výsledky oboch rehabilitačných komisií – Kolderovej i barnabitskej – utvorili priestor na preskúmanie ďalších procesov a krívd, ktoré sa udiali v 50. rokoch. Išlo o viacerých významných slovenských stranických funkcionárov, partizánskych veliteľov, vojakov Československej armády, ba paradoxne aj niektorých bývalých príslušníkov ŠtB, ktorých „zomleli mlyny“, ktorých kolesá kedysi sami pomáhali rozťáčať.⁸

Už počas činnosti oboch spomínaných rehabilitačných komisií došlo k prvým významným sporom medzi prvým tajomníkom ÚV KSS Alexandrom Dubčekom a A. Novotným, prvým tajomníkom ÚV KSČ, ktoré sa týkali neochoty A. Novotného pripustiť, že člen Predsedníctva ÚV KSČ a predseda vlády ČSSR V. Široký nesie veľkú zodpovednosť za vykonštruované politické procesy v rokoch 1949 – 1954 a osobitne za proces proti slovenským „buržoáznym nacionalistom“. Od poukazovania na vinu V. Širokého bolo totiž veľmi blízko aj k jeho vine. Rozpory medzi nimi ohľadne rehabilitácií vyvrcholili počas návštevy A. Novotného na východnom Slovensku 12. júna 1963 a tesne potom, keď sa A. Dubček nepripojil ku kritike A. Novotného, namierenej proti slovenským masmédiám. V tejto kauze však predsa len zvíťazil A. Dubček, lebo V. Široký bol 20. septembra toho istého roku odvolaný z funkcií a na prešetrenie procesu so slovenskými „buržoáznymi nacionalistami“ sa zriadila spomínaná barnabitská komisia.⁹

Rehabilitácia slovenských „buržoáznych nacionalistov“ utvorila priestor aj na zintenzívnenie národno-empipačného hnutia Slovákov. Pre slovenský národ bolo vôbec

⁸ Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 37 – 58.

⁹ Tamže, s. 45 – 47.

charakteristické, že len čo došlo v jeho modernej histórii k uvoľneniu politických pomerov, okamžite to jeho predstavitelia využili v záujme národnej emancipácie a túto činnosť chápali ako významnú súčasť demokratizácie existujúceho spoločenského systému. K podobnej situácii došlo aj začiatkom 60. rokov 20. storočia, keď bol nanajvýš aktuálny boj za národné práva a v istom zmysle aj za národnú existenciu. Sústavné od-búravanie právomocí slovenských národných orgánov, ktoré sa začalo už v roku 1946, vyvrcholilo po prijatí tzv. tretej pražskej dohody v roku 1960 prijatím Ústavy ČSSR. Kompetencie SNR (Zbor povereníkov, akási slovenská autonómna vláda, bol zrušený) v nej boli také zanedbateľné, že tento najvyšší slovenský národný orgán si len veľmi ťažko hľadal nejakú zmysluplnú náplň práce. Túto situáciu najlepšie vystihol J. Lenárt, predseda SNR v rokoch 1962 – 1963: „*Odo mňa skoro nikto nič v tejto situácii nechcel. Z vlády ma nikto nikam nevolal, vládne materiály mi neposielali, dostával som štátny plat a keby som sa o veciach nedozvedel v predsedníctve strany* (z postu predsedu SNR bol členom Predsedníctva ÚV KSČ – pozn. autora), *tak by som sa po štátnej línii nedozvedel nič, čo sa v tejto republike deje.*“¹⁰ Zo slovenských národných orgánov, ktoré vznikli už počas SNP, zostal teda len nevýrazný ornament na fasáde vtedajšieho politického systému. A navyše, práve v tomto čase, v októbri 1961, prijal XXII. zjazd KSSZ tézu „*O rozvoji a zblížovaní národov a národnosti*“. V rámci tejto tézy mal súbežne prebiehať nielen proces nehateného rozvoja všetkých národov a národností v ZSSR v ekonomickom, kultúrnom, ba i politickom zmysle, ale aj proces ich zblížovania na základe proletárskeho internacionalizmu, ktoré malo niekedy v období komunizmu viesť k dialektickému prekonaniu národnostnej roztrieštenosti sovietskej spoločnosti.¹¹ Tieto, ale aj iné ustanovenia XXII. zjazdu KSSZ však vyvolávajú podozrenie, že skutočným cieľom spomínanej tézy bolo úsilie ovládnuť a udržať pokope zmes národov, národností a etnických skupín tvoriacich Sovietsky zväz a pretaviť ich neskôr na homogénny „sovietsky socialistický ľud“. V politickej praxi vtedajšieho Československa sa však téza „*O rozvoji a zblížovaní národov a národnosti*“ začala rozpadávať na dve od seba navzájom izolované protirečenia. Slovenská politická reprezentácia (hoci nie celá) sa po nástupe Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v apríli 1963 síce veľmi opatrne, ale jednoznačne začala orientovať na „rozvoj národov a národností“ – prirodzene, v prvom rade národa slovenského, a česká, ovládajúca zásluhou svojej početnej, hospodárskej i politickej prevahy ústredné stranícke a štátne orgány¹², zasa na ich „zblížovanie“. Treba však zdôrazniť, že toto „zblížovanie“ sa v súlade s vtedajšími voluntaristickými tendenciami v ideológii i politickej praxi socialistických krajín (už vtedajšia stredná generácia mala žiť v komunizme) začalo veľmi rýchlo chápať ako „splývanie“ a blížilo sa až k akémusi komunistickému vydaniu politického čechoslovakizmu z medzivojnového obdobia.

¹⁰ Prejav J. Lenárta na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968. Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

¹¹ XXII. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Bratislava : ÚV KSS, 1961, s. 165.

¹² V 60. rokoch 20. storočia pracovalo v aparáte ÚV KSČ 4,7 % Slovákov a v ústredných štátnych úradoch v Prahe len 3,72 %. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava : AEP, 1998, s. 186.

Vzťah väčšiny slovenských politikov k „zblížovaniu národov a národností“ bol odmietavý. Najlepšie to vystihujú slová Ondreja Klokoča, člena ÚV KSS a šéfredaktora *Pravdy* – denníka ÚV KSS, ktoré sa však odvážil povedať až v roku 1968: „*Pod ďalším zblížovaním si možno predstaviť už iba zrieknutie sa vlastnej národnej identity. Zbližovanie zdôrazňované ako potreba len na adresu jedného národa, ako sme to počúvali v posledných rokoch u nás, je v podstate šovinistický paškvil, ktorý je s internacionalizmom v protiklade.*“¹³

Spôsob zakotvenia slovenských národných orgánov v Ústave ČSSR z roku 1960 a zanedbateľné kompetencie ÚV KSS však nedávali slovenským národno-emancipačným snahám veľké nádeje na úspech. Preto slovenskí politici na čele s A. Dubčekom vyvíjali v tomto smere len veľmi opatrný tlak, ktorý sa prejavoval napr. vyzdvihovaním a oslavami dôležitých udalostí a osobností našich národných dejín. Svedčí o tom množstvo prejavov A. Dubčeka, prvého tajomníka ÚV KSS, z ktorých najvýznamnejšie boli publikované v zborníku *Komunisti a národné dedičstvo*. V roku 1965, v prejave pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra, vyjadril A. Dubček svoje stanovisko k národnostnej otázke za socializmu i k aktuálnym „zblížovateľským“ (vlastne „splývateľským“) tendenciám. „*Socializmus nielenže neodstraňuje národnostné rozdiely, ale naopak, zabezpečuje všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry všetkých národov a národností. Preto nesmieme prehliadať tieto zvláštnosti a rozdiely, ale musíme k nim čo najpozornejšie prihliadať v celej svojej praktickej činnosti.*“¹⁴

Spomínaný opatrný tlak slovenských politických predstaviteľov, zameraný na rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov, môžeme demonštrovať aj na príklade zápasu o obsah pripravovaného zákona o národných výboroch v prvej polovici roka 1967. Vtedy na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ v marci toho istého roku A. Dubček požadoval, aby SNR podľa nového zákona schvaľovala rozpočty národných výborov na Slovensku, čím by bola viazaná na tieto nižšie články štátnej moci, a tak by sa zvýšili aj jej faktické právomoci. Tento návrh, ako aj požiadavka, aby mala Bratislava opäť postavenie hlavného mesta Slovenska (o ktoré prišla v Ústave ČSSR z roku 1960), však neprešli. Boj o podobu zákona o NV potom pokračoval 23. – 24. marca 1967 na zasadaní ÚV KSČ a na zasadaní výboru Národného zhromaždenia pre plán a rozpočet v máji toho istého roku. Nakoniec bol 29. júna 1967 prijatý. Z hlavného mesta Slovenska nebolo nič a právo SNR podieľať sa na Slovensku na riadení NV bolo výrazne obmedzené absenciou možnosti hocičo im nariaďovať.¹⁵ Opäť sa ukázalo, že nová kvalita vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi môže nastať až po odstránení A. Novotného z vedúceho postu v KSČ.

Občianska spoločnosť – ak o nej môžeme začiatkom 60. rokov 20. storočia vôbec hovoriť – bola v predchádzajúcom období taká zdecimovaná, že sa len pomaly prebúdzala z neskutočného sna „vyakčňovania“, obludných politických procesov, znarodňovania, združstevňovania, socializácie živností, kultúrnej revolúcie, prenasledovania

¹³ KLOKOČ, Ondrej. Úvod. In DUBČEK, Alexander. *Komunisti a národné dedičstvo. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie)*. Bratislava : VPL, 1968, s. 17 – 18, 25.

¹⁴ Tamže, s. 91.

¹⁵ LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 93 – 94.

veriacich, kádrovania a zastrášovania najrozličnejšieho druhu. „Priemerný občan“ sa pod tlakom týchto faktov, ako aj svojich súkromných záujmov a potrieb prestal zaujímať o verejné záležitosti, čo bolo tiež mocnou oporou totalitnej politickej moci. V roku 1963 však dostal mohutný impulz vo forme spomínaných rehabilitácií a z nich vyplývajúceho prekonania bariéry strachu: veď radoví členovia Kolderovej a barnabickkej komisie – historici, filozofi, sociológovia, právnici a i. – sa nezľakli a proti vôli A. Novotného a jeho prívržencov vo vedení KSČ presadili nevinu členov a funkcionárov KSČ odsúdených vo vykonštruovaných politických procesoch rokov 1949 – 1954. Tým sa do budúcnosti vytvoril významný precedens pre konanie jednotlivcov i celých sociálnych skupín. V spoločnosti sa začal pociťovať „odmäk“, ktorý bol spočiatku spontánny a nebol výsledkom naplnenia nejakých reformných koncepcií.

Pred januárom 1968 boli ťažiskom čiastočnej liberalizácie režimu celkom prirodzene masovokomunikačné prostriedky, predovšetkým tlač. Vyplyvalo to najmä z toho, že v socialistickom spoločenskom systéme sovietskeho typu, ktorý mal monistický charakter (na rozdiel od západného pluralitného), mohol funkciu oponenta moci plniť jednak reformný prúd vnútri komunistickej strany, ale aj verejnosť a rôzne jej zoskupenia najmä okolo novín a časopisov. Tie vo voľnejších pomeroch vstupovali na scénu občiansko-politického života ako činitelia pozitívneho tlaku. K nim sa pripájali aj umelci a vedci, najmä z oblasti spoločenských vied, ktorých už neznesiteľne škrtila „zvieracia kazajka“ existujúceho ideologického systému.

Okrem spomínaných rehabilitácií v roku 1963 boli signálom k nástupu v tejto oblasti aj „*Oneskorené reportáže*“ Ladislava Mňačka, ktoré najskôr vychádzali v *Kultúrnom živote* na pokračovanie a boli majstrovsky zdrvivou kritikou pomerov v Československu v prvej polovici 50. rokov. Sem patril aj zjazd Zväzu slovenských novinárov koncom mája 1963, na ktorom predniesol žurnalista Miroslav Hysko tvrdú kritiku V. Širokého a udalostí rokov 1949 – 1954.¹⁶ Po týchto udalostiach sa už vývoj nedal zastaviť. Z beztvaréj masy žurnalistických propagandistov sa čoraz viac začali vynárať osobnosti s tvorivým a morálnym profilom. Straníckym inštitúciám sa tvorba verejnej mienky čoraz viac vymýkala z rúk a napokon, spočiatku len v *Kultúrnom živote* a neskôr aj v iných novinách a časopisoch, sa začal rozvíjať proces, aký niektorí politológovia a historici (napr. Z. Mlynář a K. Kaplan) nazvali masmediálnou revolúciou. Tá sa potom naplno rozohrela v roku 1968. Prím hral v tomto procese *Kultúrny život*, orgán Zväzu slovenských spisovateľov. Jeho aktivity boli v tomto smere veľmi rozmanité. Nevyhýbal sa ani kritike politickej praxe totalitného režimu, najmä odhaľovaniu technológie nekontrolovanej moci (M. Hamada, D. Tatarka), ani dogmatizmu v ekonomickom myslení (E. Löbl). Hlavným poľom jeho pozornosti bolo však celkom prirodzene prebojovanie demokratických postulátov vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi, pôsobenie v smere emancipácie slovenského národa, čo bolo v 60. rokoch nanajvýš dôležité. Slovenskí publicisti a historici, medzi nimi aj nedávno rehabilitovaný G. Husák, venovali veľkú pozornosť otázkam antifäšistickej rezistencie a SNP. Vyzdvihovali najmä národný program povstania, ktorý počítal s rovnoprávnym postavením Čechov

¹⁶ Tamže, s. 278 – 292.

a Slovákov v novej ČSR; usilovali sa však aj o rehabilitáciu občianskeho odboja a povstaleckej armády, nad ktorými dovtedy ležali hlboké záveje dezinformácií. Kritická, takpovediac „odhaľujúca“ publicistika prechádzala postupne zo stránok *Kultúrneho života* aj do ďalších novín a časopisov (*Smena, Práca, Roháč*, stredoslovenský *Smer*, ba občas aj *Pravda* a i.). Napokon sa sformovala garnitúra kritických a invenčných žurnalistov, medzi ktorých patrili L. Mňačko, R. Kaliský, P. Števec, O. Fülöp, J. Sitko, M. Janek, M. Hysko, P. Ličko, M. Ruppeltdt, J. Fabian, J. Špitzer, G. Gryzlov, J. Čomaj, J. Vereš, A. Kurina, J. Jonák, A. Mensatoris, O. Klokoč, J. Palo, O. Plávková, a i., ktorým pravidelne „vypomáhali“ literáti a vedeckí pracovníci H. Ponická, M. Rúfus, V. Plevza, V. Mináč, V. Mihálik, L. Novomeský, H. Kočtúch, V. Hatala, E. Friš, M. Dzvonič, L. Lipták, J. Jablonický, J. Strinka, J. Uher, V. Maňák a i., pričom sporadicky do nich prispievalo aj množstvo ďalších príslušníkov slovenskej umeleckej a vedeckej obce.

Politický odmäk po roku 1963, ktorý nazývame aj „predjarím“, viedol na jar 1967 k pokusu zosumarizovať niektoré teoretické výdobytky v oblasti politickej ideológie a položiť tak základy na fenomén, ktorý nazývame reformným komunizmom a ktorý sa v KSC i v ČSSR naplno rozvinul po januári 1968. Stalo sa tak 25. – 26. mája 1967 na zasadaní ÚV KSS. V referáte A. Dubčeka nazvanom *Niektoré otázky práce strany na Slovensku a upevňovanie jednoty socialistickej spoločnosti*¹⁷ môže pozorný analytik identifikovať veľa základných východísk, ktoré sú obsiahnuté v koncepcii českej a slovenskej jari a v jej programovom dokumente z roku 1968 – *Akčnom programe KSC*. Pochopiteľne, že len v „embryonálnom stave“ a často rozriedené či prekryté oficiálnou stranickou terminológiou tej doby.¹⁸ Vedenie KSS a teoretický front s ním spojený už vtedy pochopili, že prvoradou podmienkou akejkoľvek demokratizácie socializmu sovietskeho typu musí byť nastolenie demokratického režimu najprv vo vedúcom článku politického, ba i celého spoločenského systému – komunistickej strane, t. j. zavedenie skutočnej vnútrostraníckej demokracie. V referáte A. Dubčeka 25. – 26. mája 1967 na zasadaní ÚV KSS sa ohľadne toho uvádza: „*Ideová a politická jednota strany [...] nevyučuje, aby komunisti mali na jednotlivé otázky rozdielne názory. Tak ako prijatie spoločného názoru je výsledkom diskusie a zástancovia odlišných názorov sa podriaďujú spoločnému stanovisku väčšiny, práve tak nemôže byť predošlý názor dôvodom na zásahy proti tým, ktorí ho mali pred prijatím uznesenia.*“ Dnešnému, najmä mladému čitateľovi bude zrejme ťažké uveriť, že taký elementárny atribút demokracie, ako možnosť slobodne vyjadriť odlišný názor bez okamžitého postihu, bol kedysi kľúčom k akémukoľvek pokroku v tejto oblasti. Žiaľ, bolo to tak.

Ďalšou nevyhnutnou požiadavkou, ktorú si vyžaduje demokratizácia socializmu sovietskeho typu, je, aby už vnútorne demokratická komunistická strana začala uplatňovať svoju „vedúcu úlohu“ vo vzťahu k ostatným článkom politického, resp. spoločenského systému úplne novým, demokratickým spôsobom. Predovšetkým musí prestať tieto články považovať za „prevodové páky“ medzi sebou a „ľudovými masami“; musí ich začať chápať ako predstaviteľov špecifických záujmov rôznych tried a sociálnych

¹⁷ Originál tohto prejavu sa nachádza v Slovenskom národnom archíve, fond ÚV KSS, kartón č. 1874.

¹⁸ Pozri bližšie LALUHA, Ivan. *Alexander Dubček, politik a jeho doba*. Bratislava : Nová Práca, 2000, s. 35.

skupín občianskej spoločnosti reprezentovaných najmä spoločenskými organizáciami a považovať ich skôr za partnerov, ako „vedených“. A. Dubček to na spomínanom zasadaní ÚV KSS vyjadril nasledujúcou tézou: „*Strana neriadi spoločnosť. Strana ju vedie hlbokým vedeckým poznávaním vývojových úloh a ciest.*“ Základným poslaním komunistickej strany teda bolo, povedané ďalej slovami A. Dubčeka, „*vytyčovať úlohy a vytvárať priestor, [...] vyvolávať aktivitu a vysokú spoločenskú angažovanosť všetkých orgánov a organizácií spoločnosti, jej členov*“. V rámci toho už nemali byť všetky ostatné články spoločenského systému dennodenne operatívne riadené, ale mali pracovať relatívne autonómne, pričom jednotiacim faktorom mala byť všeobecná línia KSC, prijatá na jej zjazde (ktorá by vznikla na základe vedeckých analýz potrieb spoločnosti), pretavená do vládneho programu a sústavy zákonov.

Otázkou, ktorá vtedy azda najviac traumatizovala slovenskú spoločnosť, bola národnostná otázka, resp. problém emancipácie slovenského národa v zmysle hesla „*rovný s rovným*“, prijatého už v *Košickom vládnom programe* z apríla 1945. Dubček vo svojom prejave na spomínanom zasadaní ÚV KSS v tejto súvislosti uviedol: „*Naša strana vychádza zo zásady, že každý národ je a musí byť skutočným subjektom svojho politického a sociálno-ekonomického vývoja a politické a štátoprávne formy musia mu toto postavenie zabezpečiť a umožňovať.*“ Keď si nezaújatý človek tento výrok pozorne prečíta, celkom mimovoľne sa mu tlačí na jazyk, že tou najvyhovujúcejšou štátoprávnou formou v ČSSR by mohla byť federácia. Toto slovo však bolo vo vtedajšej politickej terminológii doslova prekliate a nesmeli sa používať, o čo sa „zaslúžil“ najmä historik Miloš Gosiorovský so svojou „samizdatovou“ štúdiou *K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa*, zverejnenou v marci 1963. Vyvolala ostrý odpor A. Novotného a jeho stúpencov a A. Dubček so svojimi prívržencami sa potom o národnostnej otázke vyjadroval v rôznych „inotajoch“ a slovo „federácia“ sa stalo tabu.¹⁹ V *Akčnom programe KSC* prijatom začiatkom apríla 1968, tri mesiace po rezignácii A. Novotného na funkciu prvého tajomníka ÚV KSC, však už mohli byť myšlienky o štátoprávnom usporiadaní vyslovené jasne a nedvojzmyselne – bez všelijakých inotajov, „kryptografií“ a zatemňovania pôvodného zmyslu a zámeru.

Po dvojnásobnej rehabilitácii nespravodlivo odsúdených komunistov a páde spomínanej bariéry strachu dochádzalo k veľkému boomu aj v oblasti kultúry. Kultúrni pracovníci a umelci zintenzívnili svoje úsilie proti ideologickej a politickej kuratele KSC, ako aj proti obmedzujúcemu vplyvu „jedinej správnej“ umeleckej metódy – socialistickému realizmu, alebo aspoň proti jeho dogmaticko-schematickej podobe. Ba čo viac, do literatúry začali prenikať prvky existencializmu, v oblasti výtvarného umenia sa objavili abstrakcionisti, kinetisti i prívrženci konceptuálneho umenia. Iní zase nadväzovali na slovenskú modernu 20. a 30. rokov 20. storočia. Na scénu prichádzali i divadlá malých foriem, kde sa vyskytlo najviac príležitosti na kritiku režimu „medzi riadkami“. Atmosféru 60. rokov významne ovplyvnili aj nové prúdy v oblasti populárnej hudby – bigbít či rokenrol. Prostredníctvom nich sa naša mládež oboznamovala

¹⁹ Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 87 – 89.

so životnými pocitmi mladých ľudí v západných demokratických krajinách, pričom obstarávanie nahrávok rôznych západných skupín často nieslo čaro romantiky i dobrodružstva.

K týmto trendom zaujalo Dubčekovo vedenie KSS opatrný postoj. On sám v inkriminovanom prejave uviedol: „*Pri uplatňovaní politiky strany v kultúrnej oblasti treba mať na pamäti, že nie všetko, čo je v rozpore s našimi predstavami [...] vzniklo ako prejav odporu.*“ Je to obrovský pokrok v porovnaní s 50. rokmi, keď vládla zásada „*Kto nejde s nami, ide proti nám*“. Na potvrdenie dobrej vôle stranického vedenia na Slovensku voči umeleckému frontu A. Dubček ďalej pokračuje: „*Politika komunistickej strany v tejto oblasti musí byť diferencovaná, taktná a obozretná i k nie celkom jednoznačným politickým názorom.*“ A hlavne zdôrazňuje: „*Strana vo svojej politike (voči sfére kultúry – pozn. autora) musí všetkými prostriedkami predchádzať administratívne komandovaniu ako škodlivému javu, ktorý nepatrí do politickej koncepcie komunistov.*“

Tieto cháповé a zmierlivé myšlienky, vyslovené ešte koncom mája 1967, boli, prirodzene, v *Akčnom programe KSČ* ďalej rozvinuté a dovedené až do podoby odmietania cenzúry a zdôrazňovania slobody umeleckej tvorby i samosprávy umelcov a umeleckých zväzov – čo sú už atribúty klasickej západnej demokracie.²⁰ A odmietanie nepriateľských úmyslov voči socializmu tými umelcami, ktorí netvorili metódou socialistického realizmu, ako aj ich administratívnych postihov, zakotvené v Dubčekovom prejave na májovom pléne ÚV KSS v roku 1967 – to je určite významný medzistupeň medzi rigidným a bojovným „socialistickým umením“, nepriateľským proti všetkým druhom „buržoázneho formalizmu“ a úplnou slobodou umeleckej tvorby obsiahnutej v AP KSČ.

V *Akčnom programe KSČ* ako vyslovene programovom dokumente sa nachádzajú návrhy na riešenie problémov aj v ďalších oblastiach spoločenského vývoja, ktorým A. Dubček vo svojom prejave nevenoval náležitú pozornosť. Ide napr. o oblasť náboženstva, v ktorej sa od konca 40. rokov a v 50. rokoch 20. storočia napáchalo v Československu veľa nepravostí. To však neznamená, že by sa ÚV KSS a jeho predsedníctvo v danom období touto dôležitou súčasťou sféry politiky nezaoberalo. Napríklad už koncom marca 1965 došlo vo vedení KSS k významnému obratu v nazeraní na pohltenie gréckokatolíckej cirkvi pravoslávnu na smutne slávnom prešovskom sobore na jar 1950. V uznesení Predsedníctva ÚV KSS z 27. marca 1965 sa v tejto súvislosti uvádza: „*Riešenie gréckokatolíckej cirkvi návratovou akciou sa v roku 1950 uskutočnilo bez širokej analýzy politicko-ekonomickej situácie a cirkevno-náboženských pomerov na východnom Slovensku, bez hlbšieho rozboru súvislostí a možných následkov, ktoré uskutočňovanie akcie vyvolá ... Problém gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku sa mohol riešiť obdobne ako vo všetkých ostatných cirkvách.*“²¹ Keď si predstavíme, že rozpory medzi A. Novotným a A. Dubčekom, o ktorých ešte bude reč, po prvýkrát

²⁰ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*, Praha : ÚSD AV ČR, zv. 9/1. Brno : Doplněk, 1999, s. 351.

²¹ Citované podľa PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 1999, s. 150 – 151.

vyvrcholili už v rokoch 1964 – 1966,²² tak si takéto kritické a odvážne hodnotenia politiky KSČ v citlivej nábožensko-politickej oblasti zasluhujú uznanie.

Prejav A. Dubčeka 25. –26. mája 1967 na zasadaní ÚV KSS je podľa môjho názoru dôkazom toho, že slovenský reformno-komunistický front v roku 1967 výrazne nezaostával za podobným zoskupením v českej časti KSČ a že téza o tom, že Česi sa tradične zameriavali na všeobecno-demokratické otázky reformy a Slováci na svoju národnú emancipáciu, pre daný časový úsek neobstojí. Demokratizačný a liberalizačný vývoj na Slovensku v 60. rokoch (pred januárom 1968), i keď prebiehal veľmi opatrne a nikde nepresahoval pôdorys socializmu sovietskeho typu, vytvoril vhodné východiská na pokus o reformu systému v roku 1968. Aj jeho národno-emancipačný rozmer predstavoval oprávnený a autentický záujem slovenského národa a bol nevyhnutným predstupňom vývoja, ktorý vyústil roku 1968 k prijatiu zákona o československej federácii.

Spor medzi rodiacim sa reformným a dogmaticko-konzervatívnym krídlom v KSČ nadobudol napokon celoštátny rozmer a najmä v poslednej fáze „predjaria“, začínajúcej sa koncom leta 1967, do značnej miery vyznel ako otvorené stretnutie dvoch osobností: reformného Dubčeka a konzervatívneho Novotného. Pravda, obaja stáli na čele určitých zoskupení a rozpory medzi nimi boli, prirodzene, aj rozpormi medzi týmito zoskupeniami.

Akosi ouvertúrou k vnútrostraníckej kríze, ktorá vypukla na jeseň 1967 a viedla napokon k pádu A. Novotného, bola jeho návšteva Slovenska, Martina a Matice slovenskej 26. – 27. augusta pri príležitosti osláv 100. výročia založenia martinského gymnázia. Z politického hľadiska bola najdôležitejšia tá časť jeho pobytu na Slovensku, počas ktorej navštívil Maticu slovenskú. Lebo práve tam vznikol spor medzi A. Novotným a vtedajším správcom Matice slovenskej Jurajom Paškom ohľadne vymedzenia pôsobnosti medzi touto najvyššou slovenskou kultúrnou ustanovizňou a Československým ústavom zahraničným, pričom konkrétnym „jablkom sváru“ bola distribúcia krajskej tlače, ktorá vždy „zaviazla“ v Prahe a do Martina neprichádzala. Po predchádzajúcom krajne nedôstojnom správaní označil A. Novotný pracovníkov Matice slovenskej za nacionalistov a odišiel s vyhrážkou, že Predsedníctvo ÚV KSČ dá tento prípad prešetriť.

Ak by sme túto udalosť posudzovali bez dobových politických súvislostí, iste by sa nám zdala reakcia A. Novotného na vcelku veľmi umiernené sťažnosti J. Pašku neadekvátna. Napokon aj Vasil' Biľak, očitý svedok tejto udalosti (A. Dubčeka ani nezaradili do prezidentovho sprievodu...) vo svojej správe uviedol, že „[...] v tom, čo súdruh Paška povedal, nevidím nič také, s čím by sa muselo Predsedníctvo ÚV KSČ zapodievať“²³. A nemalo by to nič spoločného ani so vzťahmi medzi A. Dubčekom a A. Novotným. Spomínané politické súvislosti týchto udalostí však evidentne existovali a neprimerané reakcie A. Novotného, ale i ďalšie udalosti počas jeho pobytu v Martine nás vedú k presvedčeniu, že tento konflikt bol zinscenovaný zámerne a mal ukázať nedostatky pri uskutočňovaní oficiálnej politiky zblížovania (či splývania?) národov a národností na Slovensku. A zároveň mal zastrašiť vedenie KSS pred septembrovým

²² Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 138 – 141.

²³ MV SR, SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, Záznam z osláv stého výročia martinského gymnázia, kr. č. 2 396.

a októbrovým zasadáním ÚV KSCĽ, teda pred rozhodujúcim „zúčtovaním“ s nespokojnými Slovákmi.

Dňa 26. – 27. septembra 1967 na zasadaní ÚV KSCĽ sa už obaja rivali stretli zoči-voči. A. Dubček vo svojom vystúpení kritizoval najmä negatívny dopad ekonomickej reformy – tzv. novej sústavy riadenia národného hospodárstva – na ekonomiku Slovenska, keďže zohľadňovala takmer výlučne české ekonomické podmienky. Požadoval pre Slovensko viac investícií, umiestňovanie novej výroby v tomto priestore, pričom by slovenské podniky a závody vyrábali viac finálnych výrobkov namiesto produkcie surovín a polotovarov. Bol to totiž práve rozdiel v pridanej hodnote finálnej výroby sústredenej v Čechách a na Morave, ktorý spôsobil opätovné zaostávanie hospodárskeho a sociálneho vývoja na Slovensku v porovnaní s českými krajinami.²⁴ Zároveň žiadal, aby boli slovenské národné orgány vybavené väčšími kompetenciami, a tým aj väčšou ingerenciou voči podnikom a závodom na Slovensku. Nech by však boli jeho návrhy v tejto oblasti akokoľvek pravdivé a presvedčivé, A. Novotný ich a priori vnímal ako výplody zakukleného slovenského nacionalizmu. Po tomto pléne ÚV KSCĽ už bolo jasné, že čoskoro dôjde k rozhodujúcemu stretnutiu medzi progresívnymi a konzervatívnymi členmi vedenia KSCĽ a že vyvrcholí i osobný konflikt medzi A. Dubčekom a A. Novotným. Stalo sa tak už 30. – 31. októbra 1967 na ďalšom zasadaní ÚV KSCĽ, kde sa okrem iného diskutovalo aj o tézach ÚV KSCĽ „*Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej spoločnosti*“. Tento dogmatický elaborát, ktorý vznikol v „dielni“ aparátu ÚV KSCĽ, bol z obsahového hľadiska návratom ďaleko pred XIII. zjazd KSCĽ a už predtým ho tvrdo kritizovali jednotlivé oddelenia ÚV KSS. Kriticky k spomínaným tézám vystúpil na tomto pléne aj A. Dubček. Po zopakovaní názorov na vedúcu úlohu strany, ktoré už dlhšie šírili (strana vedie, vláda vládne) pichol do „osieho hniezda“, keď požadoval, aby sa ÚV KSCĽ už začal konečne zaoberať neúmernou kumuláciou funkcií. Bolo nad slnko jasné, že sa to týkalo A. Novotného, ktorý bol nielen prvým tajomníkom ÚV KSCĽ a prezidentom republiky, ale aj predsedom NF ČSSR, vrchným veliteľom armády a Ludových milícií a bezprostredne riadil aj najdôležitejšie oddelenia ÚV KSCĽ – politicko-organizačné, ba i to, ktoré malo na starosti stranícke peniaze. Preto, keď A. Dubček hovoril o nevyhnutnosti zvýšiť právomoci slovenských národných orgánov, na čo bol A. Novotný zvlášť alergický, už sa neovládal a ostro proti A. Dubčekovi vystúpil priamo z tribúny. Neskôr, spolu s Martinom Vaculíkom a inými svojimi prívržencami tradične posunul Dubčekovu kritiku vtedajšej straníckej praxe do polohy „Česi kontra Slováci“ a opäť začal hľadať nacionalizmus vnútri strany, samozrejme, v jej vedúcich orgánoch na Slovensku.²⁵

K úplnému vyvrcholeniu sporov medzi A. Dubčekom a A. Novotným, resp. medzi reformistami a konzervatívcami vo vedení KSCĽ došlo v období od začiatku decembra 1967 do začiatku januára 1968. Je nepochybné, že A. Novotný chcel A. Dubčeka za jeho vystúpenia na posledných zasadaniach ÚV KSCĽ exemplárne potrestať. Na tento účel si 6. decembra zriadil špeciálnu komisiu, ktorú okrem neho tvorili jeho najbližší spojenci v Predsedníctve ÚV KSCĽ – Jiří Hendrych, Michal Chudík, Michal Sabolčík

²⁴ MV SR, SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 20. 10. 1967, kr. č. 1 194.

²⁵ Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 145 – 146.

a Jozef Lenárt. Na exemplárny trest však už bolo neskoro. V situácii, keď hybnou silou vývoja boli systémové rozpory medzi reformistami a dogmatikmi v celom vedení KSC, sa už nikto nechcel zaoberať krajne nepopulárnym „slovenským buržoáznym nacionalizmom“, ba ani tradiční slovenskí prívrženci A. Novotného okrem M. Chudíka. O dva dni neskôr zaujalo k tejto záležitosti stanovisko aj Predsedníctvo ÚV KSS, ktoré rezolútne odmietlo akékoľvek „úchyľky“ a „nacionalistické pozície“ v činnosti A. Dubčeka i svojej vlastnej a závery komisie tak vyzneli do prázdna.²⁶

Fakt, že ho nepodporili ani jeho najbližší, A. Novotného dokonale vystrašil. Preto ako topiaci, ktorý sa chytá aj slamky, požiadal vedúceho predstaviteľa KSSZ Leonida Iljiča Brežneva, aby prišiel do Prahy intervenovať v jeho prospech. Podľa najnovších výskumov vedenie KSSZ, ako aj jeho najvyšší predstaviteľ boli presvedčení, že prvoradou úlohou vedúcich predstaviteľov KSC je obnovenie jej jednoty prekonaním napätia medzi Čechmi a Slovákmi (resp. A. Novotným a A. Dubčekom), lebo tento problém je oveľa menší ako hroziaca liberalizácia strany a demokratizácia spoločnosti, ktorej sa najväčšmi obávali. Novotný však toto „pokonanie sa“ pochopil tak, že majú ustúpiť Slováci, kým A. Dubček úplne naopak a aj naďalej tvrdo trval na odstránení „kumulácie funkcií“ – t. j. odstúpení A. Novotného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSC. Brežnev, vidiac nezmieriteľnosť týchto pozícií, napokon ustúpil.²⁷ Veď všetci možní Novotného nástupcovia – J. Lenárt, Oldřich Černík alebo A. Dubček – boli považovaní za osvedčených priateľov Sovietskeho zväzu. Preto so slovami „eto vaše delo“ (to je vaša vec) odišiel – tak sa aspoň interpretujú jeho slová: „*Nepřišel som, aby som sa zúčastnil riešenia vašich otázok. Nerobíme to, a vy si ich iste dokážete vyriešiť sami.*“²⁸ Osud A. Novotného sa zrejme definitívne zvrtol práve teraz. Podľa uznávaného znalca „aparátneho milieua“ V. Biřaka opustilo Novotného najviac ľudí po tom, čo sa ho L. I. Brežnev nezastal.²⁹

Neskôr, či už 11. – 13. decembra 1967 na zasadaní Predsedníctva ÚV KSC, alebo 19. – 21. decembra toho istého roku na zasadaní ÚV KSC a 3. – 5. januára 1968 sa situácia pre A. Novotného a jeho prívržencov stávala čoraz viac neudržateľnou, a to i napriek neuveriteľnej politickej ekvilibristike, pomocou ktorej sa snažil ubrániť svoje pozície. Novotný sa dokonca zaoberal myšlienkou, že by mohol použiť silu! Na tento krok ho vyzývali jeho stúpenci v armáde i bezpečnostných zložkách, nehovoriac už o jeho prívržencoch v straníckom a vládnom aparáte. „Novotného noc“, ktorá sa mala odhrať niekedy medzi Vianocami a prvými dňami roku 1968, sa však napokon nekonala. Či už preto, že A. Novotný, ako klasický stranícky aparátник sa na tento krok neodhodlal, či preto, že nezískal súhlas vedenia KSSZ s takýmto dobrodružstvom, alebo preto, že veliteľský zbor Východného vojenského okruhu (Slovensko) sa rázne postavil proti.³⁰

²⁶ Tamže, s. 146 – 147.

²⁷ Rozhovor autora s J. Vondrovou 29. januára 2008 v Prahe, ktorá sa práve vrátila z Moskvy, kde študovala dovtedy neprístupné archívne materiály.

²⁸ Státní ústřední archiv ČR, f. ÚV KSC, A. Novotný CH, zv. 7.

²⁹ Rozhovor s pánom Vasilom Biřakom za prítomnosti jeho zaťa pána Ševca zo dňa 3. 10. 1990, Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. R-188.

³⁰ Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 149 – 151.

Po dlhých, zložitých a urputných kuloárnych i oficiálnych rokovaní napokon došlo k vyriešeniu celej situácie spôsobom, ktorý bol pre komunistické strany charakteristický. Po toľkej nenávisti, intrigách, úskokoch a kombináciách sa A. Novotný napokon 3. – 5. januára 1968 na zasadaní ÚV KSČ vzdal najvyššej straníckej funkcie a za prvého tajomníka ÚV KSČ zvolili A. Dubčeka. Jednohlasne a disciplinovane ho volili aj tí, ktorí proti nemu roky tvrdo bojovali. Dubček sa však stal najvyšším predstaviteľom KSČ celkom prirodzene a zaslúžene, a to aj napriek tomu, že ho v českej časti republiky verejnosť takmer nepoznala. Spočiatku stál na čele slovenských oficiálnych národno-emancipačných snáh, ktoré sa začali rozvíjať hneď po jeho nástupe do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v apríli 1963. Čoraz viac sa však začínal orientovať aj na zmenu metód fungovania KSČ – či už v jej vnútri, alebo smerom k celej spoločnosti. V tomto svojom úsilí nachádzal podporu aj pomerne silnej skupiny českých reformných komunistov na čele s O. Černíkom, J. Smrkovským, Č. Císařom a i., ale aj teoretikov Ota Šika, Zdenka Mlynára, Radovana Richtu a pod. Tí potom spolu so slovenskými stúpenkami A. Dubčeka rozhodli v januári 1968 o zásadnej zmene na čele KSČ. A potom sa táto garnitúra pokúsila o reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Mali na čom stavať: vývoj v rokoch 1963 – 1967 im vytvoril vhodné východiská.

THE „EARLY SPRING“ 1963 – 1967 AS THE GENESIS OF THE REFORM PROCESS IN CZECHOSLOVAKIA

Stanislav Sikora

After twenty years of socialist development, the economy of the Czechoslovak Socialist Republic went into a deep crisis which marked all spheres of life in society. Several influential groups which were aware of the necessity of change and attempted to find a solution to reforming the Soviet type of socialism were created within the KSČ. The process of differentiation of opinions of party groups raised the hopes of the whole society. Conditions of mild liberalisation of Communist regime were formed. The party structures invited experts - economists, who were asked to create a new economic model. Finally, the dispute between the nascent reforming and dogmatic and conservative group within the KSČ grew to a statewide dimension, and to a large extent, looked like an open meeting of two personages: Alexander Dubček, the reformer, and conservative Antonín Novotný, especially in the last phase of „early spring“ beginning at the end of summer 1967. Both were leaders of groups and their mutual clashes represented also clashes between these groups. The total climax of clashes between A. Dubček and A. Novotný, or between reforming and conservative leaders of the KSČ, took place during the period commencing at the beginning of December 1967 and ended at the beginning of January 1968. After long, difficult and fierce backstage and official talks, the whole situation was finally solved in a way characteristic of Communist parties. At last, on January 5, 1968, A. Novotný resigned from the highest post in the party and A. Dubček was unanimously elected the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. . The political thaw after 1963,

named also the „early spring,“ led to an attempt to summarize some theoretical achievements in the field of political ideology during the spring of 1967 and thus, it laid the foundations of the phenomenon which we term „reformed communism“ and which fully developed in the KSČ and Czechoslovak Socialist Republic after January 1968.

PhDr. Stanislav Sikora, CSc., Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava